

Dr. Marian NENCESCU

BISERICILE OROPSITE ALE TRANSNISTRIEI

Actuala Episcopie Ortodoxă a Dubăsarilor și a toată Transnistria continuă activitatea Misiunii Ortodoxe Române din Transnistria, structură canonică a Bisericii Ortodoxe Române, înființată la 15 august 1942, inițial cu sediul la Tiraspol, apoi, din luna octombrie a aceluiași an, la Odessa. Misiunea a desfășurat lucrare misionară ortodoxă pe teritoriul situat între Nistru și Bug, aflat temporar sub administrație românească, și care cuprindea o suprafață de aproximativ 39.000 km² și o populație, preponderent rurală, de circa 2.320.000 de suflete. Administrativ, teritoriul era sub administrația Guvernământului Transnistriei, organizat pe județe, raioane și comune (18 suburbane și 1.363 rurale), având în componentă, inclusiv, două orașe (Odessa și Tiraspol).

Anterior constituirii Misiunii Ortodoxe Române, începând din septembrie 1941, în zonă și-au desfășurat activitatea mai multe echipe de preoți misionari, sosiți din toată țara, începând cu echipa Arhiepiscopiei Chișinăului, avându-l în frunte pe părintele Teodor Rudiev, apoi cea a Episcopiei Hușilor, sub oblăduirea episcopului Grigore Leu și, în fine, echipa Mitropoliei Sibiului și Făgărașului, conduse de Mitropolitul Nicolae Colan. După luna octombrie 1941, numărul preoților misionari, aflați în vizite canonice în Transnistria a sporit considerabil, înregistrându-se prezența temporară, la Tiraspol, a Mitropolitului Olteniei, Nifon, a Episcopului Oradei, apoi a Episcopului Cetății Albe – Ismail, Policarp și, în fine, a Episcopului Armatei, Partenie Ciopron.

Odată înființată oficial, Misiunea Ortodoxă Română, condusă de arhimandritul Antim Nica (1908-1994), fost profesor la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București, a avut sediul la Tiraspol, iar din luna octombrie, același an, odată cu numirea Mitropolitului Visarion Puiu (1879-1964), la Odessa. Aici a funcționat și Cancelaria Misiunii, ce cuprindea un număr de 48 de posturi (consilieri metropolitani, inspecți bisericești, un revizor financiar ca și câțiva șefi de servicii, implicați direct în activitățile comune ale Misiunii – administrativ, arhitectural și cultural.

Constituirea administrației românești în Transnistria, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, este un subiect ocultat adesea de istoricii români și străini, din motive lesne de înțeles. Istoric vorbind, temeiurile acestui demers se află în decizia mareșalului Antonescu de a continua ofensiva spre Bug, începând cu luna august 1941, după eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord. Cu toate că, în țară, o astfel de decizie cu consecințe nebănuite pentru desfășurarea ulterioară a războiului, a stârnit aprige controverse, finalizate prin înlăturarea de la putere a mareșalului, prin actul de la 23 august 1944, privită prin prisma relației cu aliatul german, a însemnat deschiderea unor noi zone de cooperare militară, dar și economică pe frontul de Est.

În acest sens, ca urmare a solicitării scrise a lui Hitler, din 14 august 1941, de a continua activitățile operative, prin cucerirea peninsulei Crimea, Antonescu decide ca unități

Catedrala din Odessa, restaurată în 1943

rapide ale Armatei Române (Corpul de Cavalerie, Brigada Mecanizată și Corpul Vânătorilor de Munte), să participe, sub comandă germană, în cadrul operațiilor militare de la răsărit de Nipru, scopul final fiind acela de salvare a civilizației, dreptății și eliberării popoarelor oprimate. Pentru asigurarea pazei, ordinii și siguranței teritoriului dintre Bug și Nistru, și, prin extensie, a întregii Basarabii, Germania, prin vocea führer-ului, propune României să-și asume răspunderea administrării și exploatarea economică a zonei, condiție acceptată parțial de partea română, prin Acordul de la Tighina, din 30 august 1941. De remarcat este însă faptul că România nu și-a asumat definitiv acest acord, în sensul că nu precizat niciodată dacă Transnistria va rămâne definitiv sub administrație românească și nici nu a considerat că noul teritoriu ar fi o compensație de pierderea Ardealului de Nord.

Din contră, ocupația Transnistriei s-a făcut mai degrabă din considerente militare și strategice, legate de continuarea războiului, iar exploatarea economică era văzută ca o compensație față de ocuparea Basarabiei de către U.R.S.S. Această poziție este confirmată, de altfel și într-un Raport de Cercetare și Analiză al Oficiului American pentru Servicii Strategice (din decembrie 1943) în care se precizează că: Antonescu a respins toate propunerile ca Transnistria să fie anexată la România, cu toate eforturile germanilor de a-l convinge pe recalcitrantul lor aliat! (s.n.) să accepte acest dar drept compensație pentru pierderea Transilvaniei de Nord (Prof. Vasile Stancu, O pagină uitată din istoria Românilor – administrația civilă românească din Transnistria, în revista „Condeii Ardelean”).

În ce privește biserica transnistreană, vom semnală că aceasta a fost subordonată din vechime bisericii române, pe motiv că, încă de la 1574, voievodul moldovean Ioan Vodă Armeanul numea acest teritoriu Țara noastră a Moldovei de dincolo de Nistru. La fel, în 1681, domnitorul Gheorghe Ghica, în calitate de Despot al Moldovei și al Ucrainei, deținea și demnitatea de hatman pentru zona transnistreană, astfel încât se poate spune fără greș că hotarul etnic a trecut Nistrul. Cert este că în secolul al XVIII-lea, boierii moldoveni,

Catedrala ortodoxă din Bălți

inclusiv familiile Cantacuzino, Rosetti, Catargiu, Sturza, dar și alții, dețineau moșii întinse peste Nistru, iar un recensământ oficial din 1793 indica, din 67 de sate existente, 49 ca fiind exclusiv românești.

În aceste condiții, Mitropolitul Sucevei hirotonisește, la 1657, pe Lazăr Brancovici drept episcop de Cernișor, iar un secol mai târziu, în 1769, într-un act emis de Episcopia de Tighina se precizează că: Mitropolitul Proilavei (Brăila) și al Tamarovei (Reni) este și al tuturor marginilor Dunării și Nistrului, ca și al întregii Ucraine a Hanului (E. Șt. Holban, Figuri basarabene, în revista „Basarabia”, nr. 1/1992).

În alte documente se vorbește despre jurisdicția Episcopiei Hușilor asupra teritoriului transnistrean, iar după 1792, dată când rușii ating Nistrul, Transnistria aparține bisericii de Ecaterinoslav, episcop fiind un etnic român, Gavril Bănulescu-Bodoni, a cărui autoritate se întindea inclusiv în ținutul Oceacovului, unde locuiesc: moldoveni, vlahi, greci, bulgari și coloniști de diferite neamuri, însă ruși foarte puțini (Șt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia, Chișinău, 1992, p. 23). La această dată, pe malul stâng al Nistrului, până la Bug, erau aproximativ 100 de biserici românești, majoritatea aparținând unor grupuri compacte de coloniști sosiți din Principate, dar și din Transilvania, tentați, în vremea lui Al. I. Mavrocordat, să se așeze în această Nouă Moldovă, mai ales prin prisma unor avantaje de natură economică (v. N. Iorga, Românii de peste Nistru, în revista „Basarabia”, nr. 11/1992, p. 89).

Documentele vorbesc chiar de o migrațiune masivă, de aproximativ 2.000 de familii de români, cu 15 biserici, stabiliți la 1783, dincolo de Bug. La fel, se făceau colonizări masive în Crimeea, până în Caucaz și Donbas, majoritatea noilor veniți fiind ciobani din Transilvania. Ca dovadă în acest sens, sunt mărturiile lui Al. Golopenția, care a efectuat cercetări etno-sociologice în Transnistria, între 1942-1944, constatând, de pildă, că în zona Mării de Azov mai trăiau urmași ai coloniștilor din 1783, care susțineau că strămoșii lor primiseră, la strămutare, câte 50 de hectare de teren, o pereche de boi și scutiri de impozite pe 50 de ani (Ion Nistor, Istoria românilor din Transnistria, București, 1995, p. 27).

A tăgădui, în aceste condiții, prezența elementului românesc în Basarabia și în guberniile învecinate (Podolia și Herson), este un nonsens câtă vreme chiar și unii învățați ruși admit că: Moldovenii ce locuiesc în Moldova și Basarabia sunt români. Dovada cea mai pregnantă în sprijinul acestor afirmații o reprezintă toponimia zonei, ce abundă

în denumiri precum Cioban, Voloșovca, Troianca, Mălai (în regiunea Cherson) sau Moldovca, Moldovscaia, Pădureț, Urâta, Șerbani, Șura etc. De altfel, istoricul aromân Theodor Burada, citat de Nicolae Iorga (Op. cit., p. 92), identifică, de pildă, în 1893, numai în gubernia Cherson, nu mai puțin de 20 de localități cu nume specifice, iar în regiunea Podolia, tot atâtea, cu totul numărul satelor românești din Transnistria fiind estimat, la începutul secolului al XX-lea la peste 400 (Ion Nistor, Op. cit., p. 35).

Nu este de mirare că, în aceste condiții, apare și o mișcare de „reintroducere” a limbii române în biserici, susținută, între 1909-1913, de ieromonahul Inochentie, care difuza, la Balta, românilor veniți în pelerinaj, gazete în limba lor, scrise în alfabet latin. Ridicat de cazaci și închis, Inochentie va fi apărut de țărani, iar, în timpul tulburărilor survenite au pierit peste 60 de persoane. În final, mișcarea lui Inochentie s-a dovedit benefică, autoritățile sfârșind prin a accepta folosirea limbii române în biserici.

Mai târziu, în 1917, pe fundalul redeșteptării conștiinței naționale a românilor din fostul imperiu țarist, Congresul învățătorilor români din Rusia, ținut la Odessa, hotărăște ca, pe viitor, românii transnistreni să dispună de serviciu divin în limba lor, să se înființeze un inspectorat școlar românesc, o episcopie la Dubăsari și un seminar la Odessa. Aceleași decizii le iau și Congresul ostășesc moldovenesc, ce decide, între altele, că românii de peste Nistru, din Caucaz și Siberia, au aceleași drepturi ca și cei basarabeni, în acest sens rezervându-le și 10 mandate în Sfatul Țării.

Drept urmare, la 17 decembrie 1917, primul Congres al Românilor Transnistreni dispune introducerea limbii române, cu alfabet latin, în școli și biserici, tipărirea de gazete proprii, inclusiv constituirea unui batalion românesc, ostașii urmând să primească, de la autoritățile locale echipament, armament și local pentru cazarmă. Semnificativ este și faptul că acest Congres s-a ținut sub semnul tricolorului și sub deviza Slavă Moldovei slobode. Din păcate, aceste revendicări radicale nu s-au finalizat în sensul dorit de românii transnistreni, România nerevendicând Transnistria la Conferința de pace de la Paris.

În consecință, cei peste 600.000 de români de la frontiera estică (Cf. estimărilor istoricului Ion Nistor, Op. cit., p.49) și-au continuat calvarul, suferind, după 1922, ca urmare a intransigenței lor politice, deportări în masă. Cu toate că, oficial, Guvernul sovietic admitea, la 3 august 1923 că toate naționalitățile republicii au deplină libertate în folosirea limbii materne, crearea, la 12 octombrie 1924 a Republicii Autonome Socialiste Sovietice Moldovenească (R.A.S.S.M.), cu capitala la Balta, a întrerupt cvasi-total orice legături cu limba și cultura românească. Noul stat creat între Rusia și noi, cum îl numea cu deplină luciditate Vintilă Brătianu, a urmărit prin toate mijloacele să ascundă unei populații cu totul neștiutoare din ce neam se trage, care le sunt limba și credința adevărate. Sub noua administrație sovietică intelectualitatea românească are cel mai mult de suferit, atrocitățile staliniste constând în deportări, colectivizare forțată și uneori chiar crime (cum a fost cazul în satul patriotului moldovean Toma Jalbă, Butor, din Raionul Grigoriopol, unde bărbații valizi au fost decimați ca urmare a curajului de a se înscrie în primul Batalion românesc din Transnistria, cf. Ion Nistor, Op. Cit., p. 65).

La fel, erau vânați și uciși românii care, din disperare,

încearcă să treacă Nistrul și să se refugieze în Basarabia, devenită parte a Regatului României. După fatidica zi de 28 iunie 1940, când s-a decis cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, autoritățile sovietice la rugămintea organizatorilor Moldovei, înaintea Sovietului Suprem al U.R.S.S. propunerea ca locuitorii Basarabiei să se unească cu cei ai R.A.S.S.M., luând astfel ființă Republica confederativă S.S.M., care, la rândul ei, hotărăște cedarea către Ucraina a Bucovinei de Nord, dar și a ținuturilor Hotinului, Cetății Albe și Chiliei, ca și a raioanelor Codâmba, Balta și Percian. Practic, Basarabia, și odată cu ea Transnistria, erau încă o dată sacrificate în favoarea colosului sovietic.

Se poate spune, așadar, că exceptând perioada 19 august 1941-29 ianuarie 1944, când Transnistria s-a aflat sub administrație temporară românească, în cele aproape nouă decenii trecute de la 12 octombrie 1924, când a luat ființă R.A.S.S.M., elementul românesc a scăzut de aproape patru ori (de la 600.000 de etnici români, consemnați de istoricul Ion Nistor, la puțin peste 150.000, cum reiese dintr-un recensământ din 1989). În același timp, limba și credința strămoșească s-au diminuat până la a deveni alin în durerea ce ne încearcă.

Până în ziua când politicienii noștri vor găsi că a sosit momentul, anticipat cândva de Corneliu Coposu, anume că: Integritatea noastră teritorială, până la frontiera estică a neamului este obligație sfântă, nu ne rămâne decât să plângem soarta celor 12 milioane de români, inclusiv a fraților transnistreni, care nu au acces la limba și cultura lor. Până atunci să ne amintim că în Transnistria (oficiul R.A.S.S.M.), în 1941, după 23 de ani de putere sovietică, nu mai funcționa decât o singură biserică ortodoxă, situată în cimitirul nr. 2, din Odessa, avându-l ca paroh pe singurul preot de origine română din regiune, Vasile Braga. În rest, din cele 891 de biserici parohiale sau mănăstirești, câte funcționau în 1917, nu mai erau în picioare, în 1941, decât 363, toate fără excepție transformate în localuri cu destinație profană (magazii, depozite sau de cele mai multe ori, cinematografe sau cluburi sătești), restul de 527 biserici fiind fie demolate (258), fie parțial distruse (269). La fel, din cele 13 mănăstiri și schituri consemnate în 1917, nu mai funcționa, în 1941, nici unul.

Date suplimentare despre acest fenomen aflăm din Anuarul misiunii bisericesti ortodoxe române pentru Transnistria, pe anul 1943, tipărit la Odessa, în 1943, document cu totul inedit (date fiind conținutul și împrejurările editării lui), aflat în arhiva și biblioteca privată a domnului Ion C. Rogoju, din București.

Din Anuar reținem că, la 15 octombrie 1943, personalul Misiunii, condusă de Mitropolitul Visarion Puiu (de la 16 noiembrie 1943), preot vicar fiind arhimandritul Antim Nica, era compus dintr-un număr de 48 persoane (ce includea inclusiv pe lucrătorii de la Tipografie și pe dactilografele de limba rusă), iar numărul protoierilor de județe era de 14, majoritatea preoților aflați pe funcții fiind numiți în intervalul 1942-1943. Cu totul, la 1 noiembrie 1943, erau în Transnistria 617 preoți și diaconi din țară și localnici, care slujeau în comunitățile moldovenești (62), mixte (98) și ruso-ucrainene (447).

În ce privește situația bisericilor și a caselor de rugăciune, se consemnează, că, față de anul 1941, când numai o singură biserică se mai afla în funcțiune (cea de la Odessa),

la 15 octombrie 1943 erau deja reparate și redade cultului 474 biserici (cu sprijinul Armatelor 19 română și 1 germană), alte 118 fiind în curs de reparație, în vreme ce numărul bisericilor ruinate era, încă, de 258. Cu sprijinul unităților Armatei Române fuseseră deja reparate Catedrala din Balta (cu concursul Diviziei 3 pază, aflată sub comanda generalului Polihon Dumitrescu), biserica din Berzovca (reparată de Regimentul 3 Cavalerie, condus de colonelul I. Brătianu), la fel, catedrala din Iampol (pentru care Garnizoana locală a donat suma de 1.000 ruble moldovenești și a pus la dispoziție 6 meșteri). Alte biserici, reparate cu îndemnul și stăruința unor comandanți de regimente și batalioane erau cele situate în județele Dubăsari, Juguștru, Odessa (patru biserici), Tiraspol și Ovidiopol (șapte biserici, dintre care cea din localitatea Troița, cu Hramul „Sf. Gheorghe”, fusese reparată de Regimentul Mihai Viteazul, iar cea de la Iarca, de militarii din subordinea locotenentului Filip Alexandru, din Jandarmerie).

Tipografia Misiunii a publicat, odată cu revista Transnistria creștină (trimestrial, anul I și II, 1942-1943) un număr de opt cărți de cult, majoritatea în câte 5.000 exemplare. De remarcat este și lucrarea arhimandritului Antim Nica Viața religioasă în Transnistria, apărută în 1.000 exemplare. De asemenea, pentru populația rusofonă s-au tipărit 11 titluri, majoritatea cărți de rugăciuni, dar și calendare. Prin grija arhimandritului Iuliu Scriban, la Dubăsari a luat ființă un seminar teologic ortodox, având, în anul școlar 1942-1943, 2 clase. Cu totul, au urmat regulat școala un număr de 42 de elevi seminariști, fii de moldoveni din Transnistria, cărora școala le-a acordat gratuit cazare, întreținere și cărți. Concomitent, un alt seminar s-a deschis la Odessa, în cartierul Moldovanca, fiind frecventat în 1943 de 81 de candidați, de toate vârstele, inclusiv foști absolvenți de teologie, cu sau fără diplomă, din fostul regim țarist, care nu apucase să intre în rândul clerului. Cu totul, au absolvit seminarul din Odessa, 50 de preoți, care, din toamna anului 1943, au fost chemați la propovăduire.

Tot la Odessa, Misiunea Ortodoxă Română a deschis un număr de patru orfelinate pentru copiii de la 4 la 10 ani, precum și un azil de femei bătrâne. De asemenea, au fost constituite cinci mănăstiri și un schit, aceasta în condițiile când elemente călugărești lipseau cu desăvârșire fiind ucise de bolșevici (Anuarul, p. 16). Și mai adaugă, autorii cărții: Misia îi sprijină, totuși, dar fără bună nădejde. În ce privește situația propriu-zisă a bisericilor parohiale, tabelul ce se înfățișă, în 1941, la preluarea Transnistriei, era cu totul dezolant. Aproape că nu exista biserică care să nu fi fost devastată,

Catedrala „Sfântul Nicolae” din Bălți, înainte de demolare

jefuită și, în cel mai bun caz, transformată în grajd, magazie sau club. La fel, cimitirele aparținând acestor lăcașuri erau, în mare parte distruse. Multe din biserici dispuseră, înainte de 1917, de terenuri arabile, iar în unele sate funcționau chiar și biblioteci publice. La intrarea în funcție a administrației românești, parohiile erau cu desăvârșire sărace.

Câteva cazuri privind destinul bisericilor oropsite ale Transnistriei, sunt edificatoare. Astfel, la instalarea Î.P.S. Visarion Puiu, ca episcop de Hotin, în 1923, orașul Balta avea o singură biserică, raportată la 10.000 de locuitori. Prin grija noului vlădică s-a ridicat o măreață catedrală, în stil neoromânesc, inaugurată la 2 iunie 1935. Tot la Balta mai fuseseră construite, în decurs de 10 ani, bisericile Sf. Petru și Pavel (1929), Sfinții Arhangheli, Adormirea Maicii Domnului și Sf. Cuvioasă Parascheva (1935), precum și Schitul Episcopiei. După venirea comuniștilor, în picioare a rămas numai Catedrala, în vreme ce biserica Sf. Cuvioasă Parascheva, construită după modelul catedralei din Curtea de Argeș, având două turlă răsucite, a fost deposedată de odoare și transformată în planetarium. O soartă similară a avut Catedrala din Odessa, cu Hramul Nașterea Maicii Domnului, metoc al Mănăstirii Sf. Ilie, de la Muntele Athos, zidită în 1897, de arhimandritul Gavriil Bodoni. Biserica a fost, sub bolșevici, magazie de zarzavat, fiind reclădită cu ajutoare bănești de la Guvernământul Transnistriei și resfințită la 6 decembrie 1941. Tot în Odessa a început, în 1942, construcția noii catedrale, pe locul unei foste biserici folosită de comuniști ca arhivă. Cu totul, în orașul Odessa funcționau în 1943, sub administrația românească, un număr de 27 de biserici și 3 capele, toate reconstruite și dotate, având un număr corespunzător de personal licențiat, slujitori și cântăreți. Dintre acestea, se remarcă Capela cu Hramul Alexandru Nevschi, din incinta Universității, sfințită la 1 mai 1865, transformată, sub comuniști, în sală de sport, apoi resfințită și redată cultului ortodox de Î.P.S. Visarion, Mitropolitul Transnistriei, la 22 aprilie 1943.

Din păcate, și astăzi continuă tendințele centrifuge ce au împiedicat accesul la o viață culturală națională firească al românilor transnistreni. Interesele rusești în zonă sunt încă active, dovadă fiind conflictul început în 1992, și încă nesoluționat. Pentru cei, încă, 40% de români din zonă, pentru cei peste 700 de elevi ai Școlii nr. 20 din Tiraspol, singura unde se studiază în grafie latină, merită orice efort de recunoaștere și ajutor (cât nu e prea târziu).

TRANSNISTRIA OPPRESSED CHURCHES

The 1943 Year Book of the Romanian Orthodox Church for Transnistria (Odessa 1943) could ever be considered as a part of the Romanian cultural patrimony. It is just the owner courage and the happy occurrence that make possible today to use this book. As a coincidence too is a Report with a registration number, dated on January the 27th (no. 20441) that served Mr. Gabriel Dragan, a clerk probably from the Propaganda Department, in order to request from his hierarchical superiors the purchase of 100 copies of Transnistria written by captain Ioan Mailat and published in 1942 within the "Universul" printing house in Bucharest.

The request motivation is firmly expressed as follows: "Far from being an arid scientific or controversies work on certain topics, the author's main goal is to present the social, geographic and political history of the province [...]. This is one of the best achievements about Transnistria, and considering the lack of this kind of work, the purchase would be extremely useful for our libraries".

The Year Book could prove to be very useful as well since it is in fact an almost complete guidebook for the Orthodox Church in Transnistria and also for the consequences of the Soviet occupation over the cultural and confessional education level of the local population. The Year Book is composed of a rich architectural repertory that takes a look of the religious establishments in an advanced degradation condition. Basically, 547 priests arrived from all over the place of Great Romania out of which 327 as missionaries and representing more than a half from the total number were working on November the 1st, 1943 in Transnistria. In 1941 when the Romanian Army entered Odessa, the religious service was officiated in one single church from the 891 initially registered, 258 being demolished and the other ones turned into storehouses, warehouses, or administrative establishments.

In 1943 more than a half of those churches came back again as property to the Orthodox Church, 474 most of them being rehabilitated with the Romanian Army assistance.

If about the Bishop Visarion Puiu and the prelate Antim Nica a lot of true and unexpected things are to be told in the near future, about the persecuted churches the facts only are to be taken into account.

Keywords: Transnistria's History, religious cults, persecuted churches, missionary activities, religious architectural repertory

NOTĂ

1 Institutul de Filosofie al Academiei Române.